

THE HOSPITALERS AND THE HOLY LAND: FINANCING THE LATIN EAST, 1187–1274

(*The Boydell Press, Woodbridge, 2005. xv+190 o., 5 térkép*)

Reményeink szerint az alább ismertetendő munka, borsos ára ellenére, eljut a magyar olvasókhöz is, akiknek nem pusztán a kötet néhány magyar vonatkozása miatt érdemes kézbe venniük Judith Bronstein monográfiáját. Bizonyos, hogy mind a lovagrendek középkori tevékenységével, mind pedig a keresztes hadjáratok történetével, hadtörténettel, de akár összehasonlító rendtörténettel foglalkozók is haszonnal forgathatják ezt a közelmúltban napvilágot látott munkát.

A monográfia eredendően a Szerző Cambridge-ben megvédett doktori disszertációja volt, amit időközben alaposan átdolgozott. A mű alapvetően azt járja körül, hogy a johannita lovagrend, illetve annak bizonyos perjeliségei hogyan reagáltak a szentföldi válságokra az 1187–1274 közötti időszakban, milyen mértékben vették ki részüket a Szentföld védelméből, illetve mennyiben járultak hozzá annak anyagi terheéhez. Vizsgálata során Bronstein meggyőzően érvel amellett, hogy a kortársak, illetve modern történészek kritikája ellenére a johanniták számos erőfeszítést tettek a Szentföld megtartása érdekében. Jórészt ennek rendelték alá a Rend vezetésében, valamint az egyes perjelségekben végrehajtott financiaális-strukturális változásokat is.

Az opus négy fejezetből áll, amelyek talán kissé aránytalanul tekintik át a címükben foglaltakat (Johanniták a Szentföldön, 1187–1274; A Rend Nyugaton és válság Keleten: a francia perjelségek; Pápák, johanniták és válság a Szentföldön; A Rend tagjai, akik a Szentföldön, illetve a francia perjelségekben szolgáltak). A munkát 5 térkép, a vizsgált időszakban és területen szolgált rendtagok listája, irodalomjegyzék, valamint név- és tárgymutató egészíti ki.

Az időintervallum (1187–1274) megválasztása kifejezetten szerencsés, hiszen a keresztesek és a lovagrendek hattini veresége és a második lyoni zsinat kitapintható változások mérföldkövei voltak. A kezdő dátummal a szerző elkerüli a johanniták militarizálódásáról máig le nem zárt vitát, hiszen abban a ku-

tatók túlnyomó többsége egyetért, hogy az 1180-as évekre a Rend betegápoló tevékenysége végérvényesen kiegészült a rendszeres szentföldi katonai szerepvállalással. A záró dátum is kétségtelen fordulópontot jelent a Rend életében még akkor is, ha az elsősorban a keresztes hadjáratok történetében tekinthető vízválásztónak, olyannyira, hogy az elmúlt néhány évtizedben egyre több történész (J. Riley-Smith, N. Housley, S. Schein, E. Sibiry stb.) választotta kiinduló vagy zárópontnak munkája során. A monográfia belső, kronológiai tagolása is kifejezetten jó, hiszen mind a hattini, mind pedig a La Forbie-nál (1244) elszenvedett vereség kitapintható változásokat indukált a Rend életében. Mint azt Bronstein meggyőzően vázolta, nyilvánvaló, hogy bár rövid távon mindkét csapás hasonló sokkot okozott, mégis eltérő hosszú távú reakciókhoz vezetett. Míg a hattini vereséget követő évtizedekben (1200–1240) újra lendületet vett a rend gyarapodása, addig a La Forbie-t követő évtizedekben szinte elűntek az ingatlanforgalomra utaló nyomok.

A feldolgozott időszak forrásadottsága is alapvetően megfelelő, mert bár Delaville Le Roulx gyűjtése¹ messze nem teljes, a Szerző számos más forrásgyűjteményt is felhasznált az adott korszak, illetve a kiválasztott területek feldolgozásához, köztük kiadatlan okleveleket is. Narratív forrásokat is hasznosított a vizsgálat során, bár a súlypont kétségtelenül a dekreális kútfőkön van.

A terület kiválasztása is számos előnnyel kecsegtet, hiszen a rend financiaális helyzetét rekonstruálандó a legtehetősebb, vagy a rendi bevételek jelentős részét beszolgáltató három „francia” perjelség (Francia, St. Gilles, Auvergne) vizsgálata közel átfogó kép kialakításához segíthet hozzá. Ugyanakkor éppen ezért csak feltételesen lehet ezeket az eredményeket extrapolálni, illetve analógiaként felhasználni olyan perjelségek esetében, ahol jóval keve-

¹ Cartulaire général de l'ordre des Hospitaliers de S. Jean de Jérusalem (1100–1310). I–IV. Paris, 1894–1906.

sebb forrás áll a rendelkezésünkre (pl. a periferikus területeken, vagy akár az itáliai perjelések esetében).

Bronstein a Bevezetőben alaposan áttekin-ti a témában született korábbi munkákat, s kifejezetten helyesen járt el, amikor nem vágott bele a mára meglehetősen nagy mennyiségű általános szakirodalom ismertetésébe, hanem a vizsgált témára összpontosított. Az olvasó dolgát megkönnyítendő vázolja a rendi hierarchiát, funkciókat, illetve a renddel kapcsolatos fogalmakat. Helyenként talán vitába lehetne szállni a Szerzővel, mint például a *responsio* esetében, amelyről azt írja, hogy a termények, illetve egyéb javak egyharmadát tette ki. Kétségtelen, hogy a rendi regula így rendelkezett a XII. század első felében, de nincs adatunk arra, különösen is a vizsgált időszakban, hogy ezt a feltehetően szimbolikus előírást betartották volna. Ennek a jelentősége pedig nem csekély, hiszen ha mindez így történt volna, akkor a *responsio*-befizetésekől bizonyos pontossággal kalkulálni lehetne az adott perjeség tényleges jövedelmét. De a források rendre arra utalnak, hogy a *responsio* sokkal inkább egy előre meghatározott összeg volt (ami nagy valószínűséggel megfelelt az adott adminisztratív egység fizetőképességének), amit a preceptornak be kellett szolgáltatni, majd a perjelen keresztül eljuttatni a rend központjába.

A Bevezetőben azt is állítja a Szerző, hogy a preceptorátusok, vagyis a rend adminisztratív egységei maguk döntöttek pénzügyi tranzakcióikról, így például újabb javak megszerzéséről, vagy a meglévők elidegenítéséről. Ez utóbbi kapcsán kételyeink vannak, mert bár valóban csak az 1262-es generális káptalantól kezdődően tiltották expressis verbis a rendi vagyon elidegenítését, egyházi vagyonról lévén szó, egyébként is komoly nehézségekkel kellett számolniuk ilyen szándékok esetén. Az is csak feltételesan fogadható el, hogy a Szerző szerint a johannita mester olyan perjelt nevezett ki az adott tartomány élére, aki korábban magas tisztséget viselt Keleten, s tudatában volt a Rend igényeinek. Ez feltehetően igaz a francia perjelségekre, de más európai területeken a helyi erőviszonyok is beleszóltak abba, hogy ki legyen a perjel.

Természetesen a munka egyik legfontosabb kérdésköre maga a rend pénzügyi helyzete, illetve az egyes válságjelenségekre adott válaszok, hiszen a háborúhoz már a XII–XIII.

században is legalább három dolog kellett: pénz, pénz, pénz; még akkor is, ha ez a szerzetes-lovagrendek esetében gyakran ember-, illetve ló-utánpótlásban öltött testet. A vizsgálat egyik kritikus pontja éppen ez: nehéz megítélni, hogy akár a Szerző által citált példákban, akár általában milyen nagyságrendű összegekről volt szó. Mit jelentett a komoly anyagi teher, s mikor beszélhetünk válságról vagy akár fizetéseképtelenségről. Ezt természetesen megnehezíti az a tény, hogy ebből az időszakból nem maradtak fenn *responsio*-listák, így a rendi befizetések nagyságát szinte lehetetlen megállapítani. Mint ahogyan az sem derül ki, hogy mekkora nagyságrendű összegről mondott le a pápa, amikor a keresztes eskük megváltásából befolyt jövedelmet átengedte a johannitáknak és a templomosoknak?

Talán valamelyest több gazdaságtörténeti alapozás sem ártott volna, hogy az olvasó pontosan értse mitől pénzügyi válság a pénzügyi válság. Természetesen a kritika erősen visszafogott, hiszen a probléma inkább a rendelkezésünkre álló forrásokkal van, amelyek vagy hallgatnak, vagy valamelyest félrevezetők. Vizsgálatok is felhívták már a figyelmet, hogy a szerzetesrendek szaldói gyakorta negatívák, s állandó deficittel számolnak. Ennek ellenére mind a rendek, mind rendházaik évszázadokon keresztül fennálltak: a kérdések egyike tehát, hogy a megoldás a „könyvvitelben” keresendő-e (hogy ti. nem minden bevételt regisztráltak tételesen), vagy egyszerűen rendre eltűszták a pénzügyi nehézségeket, hogy ezzel előszüntözzék a lankadó adakozókedvet, vagy adott esetben a pénzügyi válság papai segítségét.

Erre vonatkozó, konkrét vizsgálatok híján nehéz általánosságban állást foglalni, de az bizonyos, hogy a Szerző által vizsgált időszakot követően a johanniták pénzügyi helyzete még rosszabb lett, különösen is a XIV. század első harmadában. Így a felosztott templomosoktól megszerzett javak egy jó részét is a deficit pótlására fordították.

Részben a fentiekkel összefüggő érdekes és fontos kérdés, hogy az adományok drasztikus csökkenése minek a következménye volt. A keresztes hadjáratokkal és/vagy a lovagrenddel szembeni kritika felelősödése okán csappant meg az adakozókedv? Ennek kapcsán Helen Nicholson munkái mellett érdemes lett volna Karl Borchardt templomosokra vonatkozó kutatásait is hasznosítani, aki kor-

szakokra bontva mutatta be a támogatásban tapasztalható változásokat. A közép-európai templomosokra vonatkozó vizsgálata arra is felhívta volna a figyelmet, hogy a regionális sajátosságokat is figyelembe kell venni, így például az uralkodói támogatást, vagy akár a helyi nemesség szerepét.

Közép-Európa kapcsán egy magyar vonatkozású kérdést is érdemes kiemelni a munkából. A Szentföldön harcoló johannitáknak, illetve a hozzájuk csatlakozóknak ígért pápai indulgenciáról van szó, ami meglehetősen sajtós jelenség. A johannita kutatások egyik doyenje, Anthony Luttrell már többször felhívta a figyelmet az 1248-ban, az első lyoni zsinaton a johannitáknak ígért bűnbocsánat jelentőségére, ami a Magyarországon a mongolok ellen a keresztet felvevők mellett a johannitáknak is szólt. A kötetből kiolvasható, hogy a XIII. század közepén „kifundált” ösztönzés nem előzmények nélküli, hiszen már 1184-ben történt precedens III. Lucius jóvoltából, illetve a támogatásra hasonló eszközt használt IX. Gergely is 1229-ben. Jóllehet ez utóbbi

nem kifejezetten a johannitáknak szólt, hanem „*qui se domus vestre servitio devoverunt.*” Kétségtelenül kívül esik a munka fő kérdésein, mégis érdemes lett volna összevetni a három szöveget.

Üdvözlendő, hogy a vizsgálatban több ponton is helyet kaptak logisztikai kérdések, felvetések is, sőt már önmagában összehasonlító munkának tekinthető, hiszen a mű számos pontján veti össze a Szerző a johanniták és a templomosok helyzetét. A munka egészéről elmondható, hogy rendkívül sokoldalú és adatokban gazdag bemutatás. Ez utóbbi helyenként talán az olvasmányosság rovására is megy: a lábjegyzetekben gyakran szerepelnek olyan információk, amelyek helyet kaphattak volna a főszövegben). Kisebb tollhibák elvéte fordulnak elő a kifejezetten igényes munkában. Mindent mérlegre téve bizony megállapítható, hogy nagyon fontos munka született Judith Bronstein tollából, és bizonyos, hogy a johannita rendtörténetírásban meghatározó helyet követel magának.

Hunyadi Zsolt

DENISZ GRIGORJEVICS HRUSZTALJOV

RUSZ: OT NASESZTVIJA DO „IGA” 30–40 GG XIII VEKA

(Evrázija, Szankt-Peterburg, 2004. 312 o.)

Denisz Grigorjevics Hrusztaljov munkája a Kijevi Rusz történetét tárgyalja az inváziótól a tatár uralom kezdetéig.

A kötet három nagy egységre tagolódik: az első rész a tatárok előtti Ruszt mutatja be, a második az 1236–1242-es hadjárat eseményeit elemzi, míg az utolsó rész a harcok következményeit és a „mongol-tatár iga” tartalmát értelmezi. A kötetet bőséges bibliográfia, részletes időrendi táblázat, uralkodólisták, valamint külön személy-, és földrajznev-mutató egészíti ki. A szöveg megértését nagyban segítik az egyes orosz fejedelemségek területét és településhálózatát ábrázoló térképek, továbbá a hadműveleteket „lépésről-lépésre” bemutató vázlatok.

Érdekességek a főbb orosz városok látképrekonstrukciói, illetve a régészeti feltárások során készített alaprajzok. A művet, az egész

kötetet végigkísérő orosz krónikarészletek színesítik.

A Szerző az első résznek „Az előeste,” azaz a tatár invázió előestéje címet adta. A XIII. század első évtizedeiben a népes Rurik dinasztia négy nagy klánja küzdött a hatalomért: a csernyigovi Olgovicsek, a volhíniak Izjaszlavicsek, a szmolenszki Rosztyiszlavicsek és a szuzdali Jurjevicssek. Harcuk színtere a kelet-európai síkság erdősegekben és folyókban gazdag északi fele volt, amely a 13. század elejére már a török uralom alatt volt. A kötetet Hrusztaljov tömören foglalja össze. A második fejezet az orosz belviszályokat tárgyalta. A bonyolult versengésből a legrészletesebben ismertetett délnyugati régiót érdemes kiemelnünk. A halicsi fejedelmek érdekeltberek voltak a keleti és a nyugati szomszédokkal való szövetségben, mint az északi